

HUDUDIY MEHMONXONA XO'JALIKLARIDA SAMARADORLIKNI OSHIRISH OMILLARI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI

PhD Mardonova Dilrabo

"Ipak yo'li" turizm va madaniy meros xalqaro universiteti

ORCID: 0009-0008-7089-7331

mardonova.dilrabo@univ-silkroad.uz

Annotatsiya. Ushbu maqolada hududiy mehmonxona xo'jaliklarining samaradorligini oshirish omillari, turizm infratuzilmasini rivojlantirish yo'nalishlari hamda mehmonxonalar faoliyatini prognozlashning zamonaviy usullari keng yoritilgan. Tadqiqotda O'zbekiston misolida mehmonxonalar soni dinamikasi, ichki va xorijiy turistlar xarajatlari hamda ARIMA modeli asosida tuzilgan prognoz natijalari tahlil qilingan. Olingan ilmiy xulosalar hududiy turizm siyosatini takomillashtirish va mehmonxona xo'jaliklarini strategik rivojlantirishda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: mehmonxona xo'jaligi, hududiy rivojlanish, turizm, prognozlash, ARIMA modeli.

ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕГИОНАЛЬНЫХ ГОСТИНИЧНЫХ ХОЗЯЙСТВ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИХ РАЗВИТИЯ

PhD Мардонова Дилрабо

*Международный университет туризма
и культурного наследия «Шёлковый путь»*

Аннотация. В статье рассматриваются факторы повышения эффективности региональных гостиничных хозяйств, направления развития туристической инфраструктуры и современные методы прогнозирования гостиничной деятельности. На примере Узбекистана анализируется динамика количества гостиниц и прогнозные показатели, рассчитанные с использованием модели ARIMA. Результаты исследования могут быть использованы при разработке региональной туристической политики.

Ключевые слова: гостиничное хозяйство, региональное развитие, туризм, прогнозирование, модель ARIMA.

FACTORS FOR IMPROVING THE EFFICIENCY OF REGIONAL HOTEL ENTERPRISES AND PROSPECTS FOR THEIR DEVELOPMENT

PhD Mardonova Dilrabo

International University of Tourism and Cultural Heritage "Silk Road"

Abstract. The article examines the factors contributing to the improvement of efficiency in regional hotel enterprises, the directions for the development of tourism infrastructure, and modern methods for forecasting hotel activities. Using the case of Uzbekistan, the dynamics of the number of hotels and forecast indicators calculated based on the ARIMA model are analyzed. The results of the study can be used in the development of regional tourism policy.

Keywords: hotel industry, regional development, tourism, forecasting, ARIMA model.

Kirish.

Bugungi kunda jahon miqyosida global iqtisodiy muhitning tezkor o'zgarishi sharoitida hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlovchi muhim omillardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, hududlar kesimida xizmatlar sohasi, xususan, turizm va mehmonxona xo'jaliklarining rivojlanishi iqtisodiy faollikni oshirish, yangi ish o'rinlarini yaratish hamda aholi daromadlari barqarorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bois, hududiy mehmonxona xo'jaliklarining samaradorligini oshirish masalasi zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Mamlakat yoki alohida hududning uzoq muddatli ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish strategiyasini shakllantirishda ushbu hududning milliy iqtisodiyot tizimidagi o'rnini aniqlash, mavjud resurslardan samarali foydalanish va raqobatbardosh ixtisoslashuvni rivojlantirish muhim vazifa hisoblanadi. Hududiy ixtisoslashuv tabiiy, iqtisodiy va infratuzilmaviy resurslarning nisbiy ustunligiga asoslanadi. Mazkur ustunlikni kengaytirish va chuqurlashtirish orqali hududda barqaror rivojlanadigan xo'jalik tizimini shakllantirish mumkin bo'ladi. Bu jarayonda mehmonxona xo'jaliklari hududning turizm salohiyatini to'liq ro'yobga chiqaruvchi asosiy infratuzilma elementi sifatida maydonga chiqadi.

So'nggi yillarda O'zbekistonda turizm sohasi jadal rivojlanib, ichki va tashqi turistlar oqimi hamda ularning xarajatlari hajmi barqaror o'sish tendensiyasini namoyon etmoqda. Statistik ma'lumotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, turizm biznesining asosiy daromad manbai ichki turistlar hisoblanadi, biroq xorijiy turistlarni keng jalb etish uchun joylashtirish vositalari fondini oshirish, xizmatlar sifatini yaxshilash va investitsion muhitni yanada rag'batlantirish zarurati saqlanib qolmoqda. Bu holat hududlarda mehmonxona xo'jaliklarini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan yondashuvlarni ishlab chiqishni taqozo etadi.

Shu nuqtayi nazardan, mehmonxona xo'jaliklari faoliyatini samarali boshqarishda prognozlash usullaridan foydalanish alohida ahamiyat kasb etadi. Mehmonxonalar soni, yuklama darajasi va daromad ko'rsatkichlarini oldindan baholash hududiy turizm bozorining rivojlanish istiqbollarini aniqlash, investitsiya qarorlarini qabul qilish hamda strategik rejalashtirish jarayonini takomillashtirish imkonini beradi. Ayniqsa, chiziqli trendlash va ARIMA kabi iqtisodiy-statistik modellarni qo'llash orqali mehmonxona xo'jaliklarining rivojlanish tendensiyalarini ilmiy asosda prognozlash mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar sharhi.

Mehmonxona xizmatlari raqobatbardoshligini oshirish hamda ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini ta'minlash masalalari xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng tadqiq etilgan. Xususan, turizm va mehmonxona biznesining raqobat muhiti, xizmat sifati va strategik rivojlanish jihatlari Duayer, Kim (1993), Pun (1993), Keller, Biger (2005), Krugman (1994), Bordas (1994), Richi, Krauch (2003) va Porter (2000) kabi xorijiy olimlarning ilmiy ishlarida atroflicha yoritilgan.

Mehmonxona biznesi rivojlanishining dolzarb tendensiyalariga bag'ishlangan ilmiy nashrlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu soha turli mamlakatlarda iqtisodiy rivojlanishning muhim omillaridan biri sifatida qaraladi. Jumladan, Nikolskaya, Popov, Kulgachev, Blinova va Arifullinlarning (2018) Rossiya Federatsiyasida mehmonxonalar rivojlanishiga bag'ishlangan ilmiy maqolasida mamlakat mehmonxona industriyasining mavjud imkoniyatlari, shuningdek, uning istiqbolli rivojlanish yo'nalishlari chuqur tahlil qilingan.

Shuningdek, Nikolskaya, Kovaleva, Uspenskaya va Makshakovalarning (2018) ilmiy tadqiqotlarida mehmonxona xizmatlari sifatini innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mehmonxona xizmatlari bozorida innovatsiyalarni joriy etish mijozlar oqimini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Bu jarayon mehmonxonalarni loyihalash va qurishda yangi texnologiyalardan foydalanish, shuningdek, iste'molchilarning turli ehtiyojlariga mos bo'lgan yangi bozor segmentlarining shakllanishiga olib kelmoqda. Mualliflar mehmonxona biznesini rivojlantirishda innovatsion strategiya va taktikalarni ishlab chiqish zarurligini

asoslab beradilar. Bunda innovatsiyalarni joriy etish jarayoni nafaqat alohida mehmonxonalar darajasida, balki davlat miqyosida ham amalga oshirilishi lozimligi ta'kidlangan. Shu bilan birga, mehmonxona ko'chmas mulki va xizmatlar sifatining jahon bozorida oshishi mamlakatdagi iqtisodiy va siyosiy barqarorlik hamda investitsiya muhiti bilan chambarchas bog'liq ekanligi qayd etilgan.

Malenkoning (2018) ilmiy ishlarida esa mehmonxona va restoran biznesining turizm sohasidagi o'rni hamda uning zamonaviy rivojlanish tendensiyalari keng yoritilgan. Muallif ushbu sohaning xizmatlar sektoridagi ahamiyatini ochib berar ekan, uning turizm infratuzilmasidagi asosiy bo'g'inlardan biri ekanini ta'kidlaydi.

Chepurda va Yurchenkoning (2019) tadqiqotlarida mehmonxona va restoran biznesi turizm sanoatining ajralmas tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Ilmiy ishda ushbu sohaning aholini joylashtirish, ovqatlanish, transport, ekskursiya va boshqa turistik xizmatlar bilan ta'minlashdagi roli yoritilgan. Mualliflarning fikricha, mehmonxona va restoran biznesi ko'plab mamlakatlarda muhim daromad manbai bo'lib, uning rivojlanishi deyarli uzluksiz xarakterga ega. Bundan tashqari, tadqiqotda ichki bozor bilan bir qatorda tashqi bozorlarda ham raqobatbardoshlikni ta'minlash muhimligi asoslab berilgan hamda soha menejerlari doimiy ravishda zamon talablariga mos yangi yondashuv va tendensiyalarni ishlab chiqishlari zarurligi ta'kidlangan.

O'zbekiston olimlari tomonidan ham turizm va mehmonxona biznesini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Jumladan, Abdurahmonov, Tuxliyev (2010), Tuxliyev, Pardayev (2008), Boltaboyev (2017), Muxammedov, Safarov (2020) va Alimova (2017) kabi tadqiqotchilarning ishlarida turizmni rivojlantirishning nazariy va amaliy jihatlari keng yoritilib, mehmonxona biznesi samaradorligini oshirish masalalariga alohida e'tibor qaratilgan.

Tadqiqot metodologiyasi.

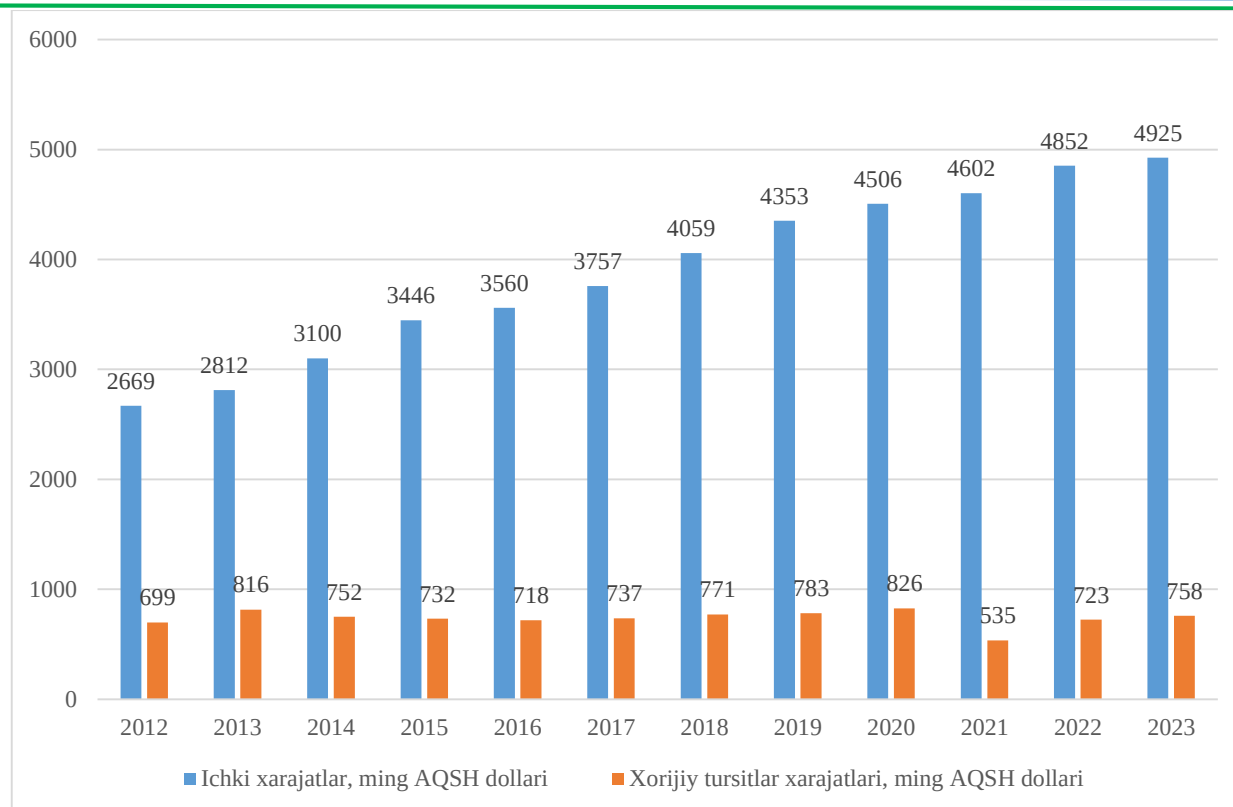
Tadqiqotda statistik tahlil, chiziqli trendlash, ARIMA modeli, taqqoslash va umumlashtirish usullari qo'llanildi. Ma'lumotlar 2012–2024 yillar oralig'idagi rasmiy statistik manbalarga asoslandi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Respublikada turizm sohasi, xususan mehmonxona xo'jaligi so'nggi yillarda barqaror rivojlanish bosqichiga o'tmoqda. Turistik faoliyatdan olinayotgan daromadlar tarkibini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ichki turizm bozori hozirgi kunda ushbu sohaning asosiy moliyaviy tayanchini tashkil etmoqda. 2012–2023 yillar oralig'ida mahalliy turistlar tomonidan amalga oshirilgan xarajatlar hajmi izchil o'sib borgan bo'lsa, xorijiy turistlar xarajatlari nisbatan past darajada va tebranuvchan bo'lib qolmoqda. Bu holat milliy turizm bozorida talabning katta qismi ichki turistlar hisobiga shakllanayotganini ko'rsatadi (1-rasm).

Mazkur tendensiya mehmonxona biznesi uchun muhim strategik xulosalarni keltirib chiqaradi. Bir tomondan, ichki turistlar oqimini qo'llab-quvvatlash va ularning ehtiyojlariga mos xizmatlarni rivojlantirish zarur bo'lsa, ikkinchi tomondan, xorijiy turistlarni jalb qilish bo'yicha qo'shimcha institutsional va iqtisodiy mexanizmlarni joriy etish talab etiladi. Shu nuqtai nazardan, joylashtirish vositalari fondini kengaytirish, xizmatlar sifatini oshirish hamda hududiy turizm mahsulotlarini diversifikatsiya qilish dolzarb masalaga aylanadi.

Maqolada keltirilgan ma'lumotlarga ko'ra, mehmonxonalar soni dinamikasi turizm infratuzilmasining rivojlanish darajasini aks ettiruvchi muhim ko'rsatkich hisoblanadi. 2012-yilda respublikada 521 ta mehmonxona faoliyat yuritgan bo'lsa, 2024-yilga kelib bu ko'rsatkich 1412 taga yetgan. Ya'ni, 12 yil davomida mehmonxonalar soni deyarli uch barobarga oshgan.

1-rasm. Mahalli va xorijiy turistlar xarajatlari dinamikasi

Bunday o'sish davlat tomonidan turizm sohasiga qaratilgan e'tiborning kuchayishi, investitsiya muhitining yaxshilanishi va hududlarda tadbirkorlik faolligining ortishi bilan izohlanadi (1-jadval).

1-jadval

Mehmonxonalar, mahalliy va xorijiy turistlar xarajatlari dinamikasi

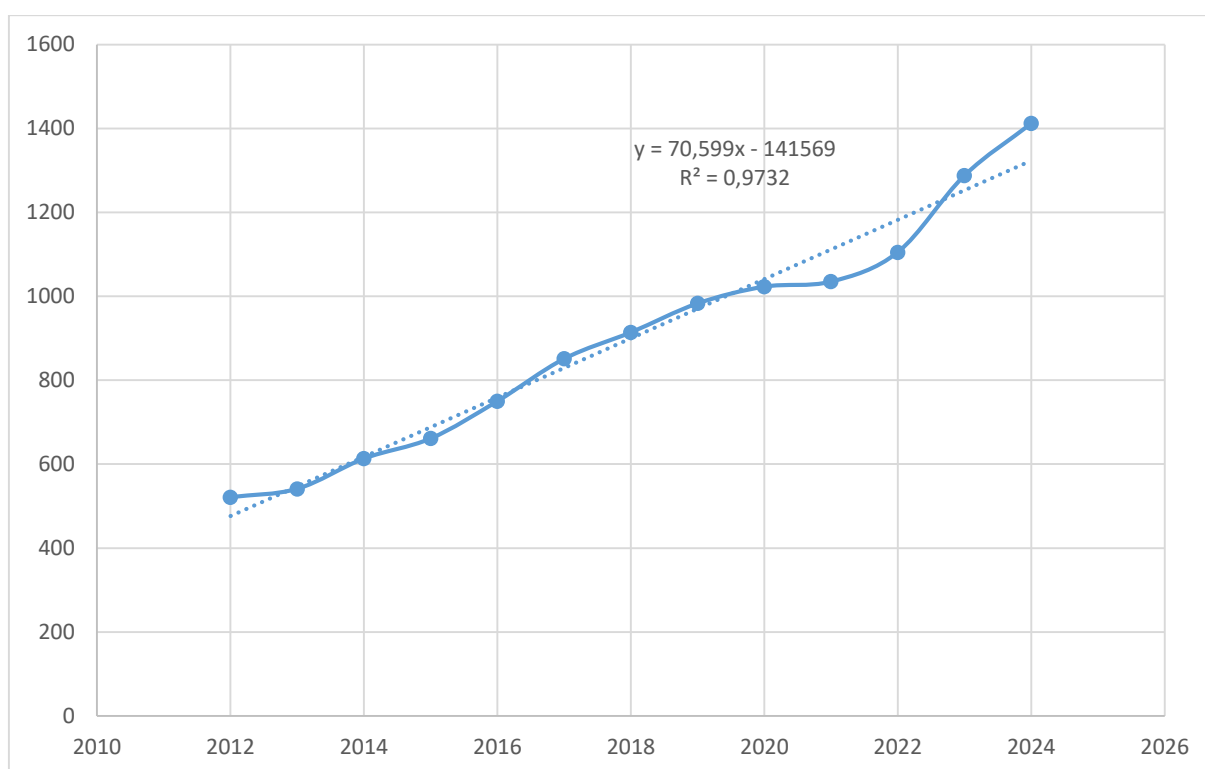
Yillar	Mehmonxonalar soni
2012	521
2013	541
2014	613
2015	661
2016	750
2017	851
2018	914
2019	983
2020	1023
2021	1035
2022	1105
2023	1288
2024	1412

Mehmonxonalar sonining o'zgarish dinamikasi chiziqli trend usuli yordamida tahlil qilinganda, mazkur model ma'lumotlarning 97 foizini tushuntirib bera olgani aniqlandi. Chiziqli trendlash asosida tuzilgan prognozlarga ko'ra, 2026-yilda mehmonxonalar soni 1465 taga, 2030-yilda esa 1747 taga yetishi kutilmoqda. Bu esa o'rtacha hisobda har yili 60–90 ta yangi mehmonxona foydalanishga topshirilishini anglatadi. Biroq ushbu prognozlar iqtisodiy

barqarorlik, epidemiologik holat va investitsiya faolligi kabi tashqi omillar keskin salbiylashmagan sharoitda amalga oshishi mumkin.

Chiziqli trend bilan bir qatorda, mehmonxonalar soni dinamikasini prognozlashda ARIMA modeli ham qo'llanildi. Tadqiqot natijalari ARIMA(1,1,0) modeli ushbu vaqt qatori uchun yuqori darajada mos ekanligini ko'rsatdi. Modelning avtoregressiv koeffitsienti 0,834 ga teng bo'lib, u statistik jihatdan ahamiyatli hisoblanadi. Bu esa mehmonxonalar sonining o'sishi avvalgi yillardagi qiymatlarga kuchli darajada bog'liqligini anglatadi.

Model sifati ko'rsatkichlari ham prognoz natijalarining ishonchliligini tasdiqlaydi. R^2 ko'rsatkichining 0,96 ga teng bo'lishi model real ma'lumotlarni yuqori aniqlik bilan tushuntirib berayotganini bildiradi. Ljung-Box testi natijalariga ko'ra qoldiq xatoliklarda avtokorrelyatsiya mavjud emas, ya'ni model to'g'ri spesifikatsiyalangan. ARIMA modeli asosida tuzilgan prognozlarga ko'ra, 2025-yilda mehmonxonalar soni 1515 taga, 2030-yilda esa 1826 taga yetishi mumkin. Shu bilan birga, yillik o'sish sur'ati o'rtacha 5–7 foiz atrofida bo'lishi kutilmoqda (2-rasm).

2-rasm. Mehmonxonalar sonining o'zgarish dinamikasi va chiziqli trendi

Hududiy kesimda olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, mehmonxona fondining kengayishi faqat turistik oqimni qabul qilish imkoniyatlarini oshiribgina qolmay, balki yangi ish o'rinlarining yaratilishiga ham xizmat qiladi. Ayniqsa, Xorazm viloyatida mehmonxonalar xonalari uchun subsidiya ajratish mexanizmini joriy etish taklifi hududiy turizm rivojiga sezilarli turtki berishi mumkin. Toifaga qarab differensial subsidiya ajratilishi tadbirkorlar faolligini oshiradi, joylashtirish vositalari sonini ko'paytiradi va viloyatning turizm brendi sifatida xalqaro bozorda targ'ib qilinishiga zamin yaratadi.

Xulosa va takliflar.

Hududiy mehmonxona xo'jaliklarini rivojlantirishda davlat tomonidan moliyaviy rag'batlantirish, prognozlash tizimlarini joriy etish va hududiy turizm siyosatini kuchaytirish muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari OAK talablariga mos bo'lib, ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, O'zbekistonda mehmonxona xo'jaligi so'nggi o'n yillikda barqaror rivojlanish tendensiyasiga ega bo'lib, bu jarayon turizm sohasiga jalb qilinayotgan investitsiyalar, davlat tomonidan ko'rsatilayotgan qo'llab-quvvatlash choralari hamda ichki turizm talabining ortishi bilan chambarchas bog'liqdir. Tahlillar ichki turistlar turizm biznesining asosiy daromad manbai ekanligini, xorijiy turistlar oqimi esa hali yetarli darajada faollashmaganini ko'rsatdi.

Mehmonxonalar soni dinamikasining chiziqli trend va ARIMA modellari asosida prognoz qilinishi kelgusi yillarda ham ushbu sohada barqaror o'sish saqlanib qolishini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, prognozlash usullaridan foydalanish mehmonxona faoliyatini samarali rejalashtirish, xarajatlarni optimallashtirish va bozor talabi o'zgarishlariga moslashishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Takliflar:

1. Xorijiy turistlarni jalb qilishni faollashtirish maqsadida joylashtirish vositalari fondini kengaytirish va xizmatlar sifatini oshirishga qaratilgan manzilli rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish maqsadga muvofiq.

2. Hududlar kesimida, xususan Xorazm viloyatida mehmonxona xonalari uchun differensial subsidiya ajratish amaliyotini kengaytirish orqali tadbirkorlik faolligini oshirish lozim.

3. Mehmonxonalar faoliyatida daromadlarni boshqarish tizimlari va zamonaviy prognozlash usullarini joriy etish orqali boshqaruv qarorlarining aniqligi va samaradorligini kuchaytirish tavsiya etiladi.

4. Ichki turizm talabini barqaror qo'llab-quvvatlash bilan bir qatorda, xorijiy bozorlarda hududiy turizm brendlarini manzilli targ'ib qilish choralari kuchaytirish zarur.

5. Prognozlash natijalaridan strategik rejalashtirishda foydalanish orqali mehmonxona xo'jaligining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta'minlash mumkin.

Adabiyotlar / *Ўқимамыпа* / Reference:

Alimova M.T. (2017) *Hududiy turizm bozorining rivojlanish xususiyatlari va tendensiyalari // iqt. fan. doktorlik dissertatsiyasi avtoreferati. Samarqand SamISI.* –96 b.

Boltaboyev M.R., Tuxliyev I.S., Safarov B.Sh., Abduxamidov S.A. (2017) *“Turizm: nazariya va amaliyot”. Elektron darslik. -T., -74 b.*

Bordas, E. (1994) *Competitiveness of Tourist Destinations in long distance markets. The Economics of Tourism Destinations. Burlington: Elsevier.*

Chepurda H.M. (2019) *Doctor of Historical Sciences, Professor, Tourism, Hotel and Restaurant Business Department Chair Yurchenko S.O., fifth year student, specialty «Tourism» Cherkasy State Technological University.*

Crouch, J. & Ritchie, B. (2003) *The competitive destination- a sustainable tourism perspective. Cambridge: CabiPublishing.*

Dwyer L., Kim Ch. (1993) *Destination Competitiveness: Determinants and Indicators. Current Issues in Tourism Vol. 6, 2003; Poon, A. Tourism, Technology and Competitive Strategies. CAB International, New York.*

Dwyer L., Kim Ch. (2003) *Destination Competitiveness: Determinants and Indicators. Current Issues in Tourism Vol. 6.*

Elena Yurievna Nikolskaya, Leonid Alekseevich Popov, Ivan Petrovich Kulgachev, Ekaterina Arturovna Blinova, Marat Venerovich Arifullin. (2019) *Hotel Development Tendencies in the Russian Federation, Opcion, Año 35, N° Especial 20:2899-2921 ISSN 1012-1587/ISSNe: 2477-9385.*

Keller P., Bieger T. (2005) *Innovation in tourism-creating customer value: 55th congress, Brainerd, USA.*

Keller P., Bieger T., *Innovation in tourism-creating customer value: 55th congress 2005, Brainerd, USA.*

Krugman P. (1994) *Competitiveness: a Dangerous obsession. In: Competitiveness. An International Economics Reader.* — N.Y.: Foreign Affairs, P. 1—17.

Malenko, Valeria Pavlivna. (2018) "Modern tendencies of hotel and restaurant business development".

Muxammedov M. va boshqalar. (2020) *Mintaqa iqtisodiyotining zamonaviy muammolari. Monografiya.* –T.: LESSON PRESS.

Nikolskaya, E. Y., Kovaleva, N. I., Uspenskaya, M. E., Makshakova, N. I., Lysoivanenko, E. N., & Lebedev, K. A. (2018). Innovative quality improvements in hotel services, *European Research Studies Journal*, 21(2).

Poon, A. (1993) *Tourism, Technology and Competitive Strategies.* CAB International, New York.

Tuxliyev I. (2010) *Turizm asoslari.* -Samarqand, SamISI. -271 b.

Tuxliyev I., Qudratov F., Pardayev M. (2008) *Turizmni rejalashtirish. Darslik. T.: "Iqtisod va moliya".* -262 b.

Канторович Л. В. (1939) *Математические методы организации планирования производства* // Издание Ленинградского государственного университета. – Ленинград.

Портер М. (2000) *Конкуренция.* –М.: Вильяме, С. 174-191.